

БРАТИСЛАВ ТЕИНОВИЋ

Музеј Републике Српске

Бања Лука

bratislav.teinovic@muzejrs.com

УДК: 271.222(497.11)-9(497.6 Босанска Крајина)"1806/1859"
271.222(497.11)-725-674.5"1806/1859"
94:341.322.5(=163.41)(497.6)"1806/1859"

ПРИМЉЕНО: 3.10.2020.

ОДОБРЕНО: 12.1.2021.

СТРАДАЊЕ СРПСКОГ ПРАВОСЛАВЉА у БОСАНСКОЈ КРАЈИНИ 1806–1859

Сажетак: У раду је приказано страдање српског православног свештенства и Цркве у Босанској Крајини у немирним временима од Првог српског устанка и Јанчићеве буне 1806–1809, антиреформских муслиманских покрета отпора 1832, поп Јовичине буне 1834. и Крајишке буне 1858. године, када је највећи број богомоља запаљен и уништен, а бројни свештеници затворени или убијени. То се највише односи на цркве са подручја Босанске Крајине и свештенике из тог краја (Босанске Дубице, Босанске Костајнице, Босанске Градишке, Приједора, Бање Луке, Бихаћа, Босанског Петровца и Гламоча), који су узели активног учешћа у тим догађајима. ► *Кључне речи:* православна црква, свештеници, устанци, Босанска Крајина, Срби, Турци.

У временима отпора према опресивној турској власти црква је православним хришћанима била једино прибежиште, односно, како је средином XIX века сублимирао амерички новинар и путописац јерменског порекла Кристифор Оскањан, она им је представљала једини „симбол њихове националности“.¹ Ова Оскањанова констатација била је парадигма која се односи на цело Турско царство, па тако и на земље на Балканском полуострву — Србију и Босну. Од времена Првог српског устанка учешће српског православног свештенства у Босанској Крајини у ратовању против турске власти имало је веома важну улогу, пре свега око усмеравања те борбе у обнови српске традиције и државности. Не би требало изгубити из вида, како је истакао академик Милорад Екмечић, да је у том времену „преузимање традиције државности и националног средњег века, била заслуга свештеника и калуђера“.² У Првом устанку,

¹ C[hristopher] Oscanyan, *The Sultan and his People* (New York: Derby & Jackson, Cincinnati: H. W. Derby & Co., London: Sampson Low, Son & Co., 1857), 408.

² Милорад Екмечић, *Дуло крешање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку 1492–1992* (Београд: Завод за уџбенике, 2007), 132.

главни „носиоци српске идеје“ у Босанском ејалету били су нижи, парохијални свештеници,³ који су са устаничком Србијом одржавали присне везе и често били подстрекачи или старешине хајдучких дружина⁴ или су чак узели активног учешћа у Карађорђевим јединицама, као на пример ђакон Авакум из манастира Моштаница⁵ („св. Арханђел“, прва половина XVI века) код Босанске Дубице.⁶ Познати су прогласи српског војда Карађорђа Петровића (1804–1813) упућени православним владикама и свештеницима западно од Дрине за подизање „верног народа вере православне, вере пресвете и победничке“ против „непријатеља Бога и свете вере“.⁷ Приједор је у том смислу био у то време познат као главно место српске конспирације за Босанску Крајину, где су јуна 1806. код неког православног свештеника пронађена писма „српског Синода“, па је због тога обешен у Травнику.⁸ Међу похватаном осамнаесторицом Машићана који су се побунили у Лијевчу августа исте године био је и један свештеник. Сви су у знак освете због пораза турске војске у рату са Србима на Мишару код Шапца набијени на коље на Бањолучком пољу.⁹

Покретање устанка Срба у Босанској Крајини 1809. године може се такође приписати нижим православним свештеницима, који су оправдано страховали да се у том делу Босанског ејалета не приреди сеча кнезова и свештеника као у ваљевском крају.¹⁰ Само због сумње да су у дослуху са вођом устанка из Босанске Градишке Јованом Јанчићем, дубички капетан Мустафа-бег Церић је убио петнаесторицу православних свештеника из тог краја и на зидове дубичке тврђаве повешао њихове одсечене главе.¹¹ Претпоставља се да је међу 150 најближих Јанчићевих сарадника било највише православних свештеника, предвођених попом Никодимом из Свињара (Србац — Б. Т.),¹² који је

³ Екмечић, *Дујо крейџање између клања и орања*, 135–37.

⁴ Богумил Храбак, *Босна и Херцеговина у доба Првој српској устјанка* (Бањалука: Институт за историју, 2004), 138.

⁵ Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српској народа новијеја доба* (Београд: Српска краљевска штампарија, 1888), 5.

⁶ Олга Зиројевић, *Цркве и манастири на јодручју Пећке џаџиријарије до 1683. јодине* (Београд: Историјски институт, 1984), 136.

⁷ *Idée de la proclamation, envoyée secrètement par les Russes et les Serviens, aux évêques et papas grecs de la Romélie et de la Bosnie, 1811*, in *Исјиси из џариских архива (Грађа за исјорију Првоја српскоја устјанка)*, прикупио Михаило Гавриловић, Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа, Друго одељење, Споменици на туђим језицима, књ. I (Београд: СКА, 1904), 639.

⁸ *Des Commandirenden der Banalgränze Generalmajor Festenberg — General Gränz Direction, Agram, den 14-ten Juny 1807*, in Алекса Ивић, *Сјиси бечких архива о Првом српском устјанку*, књ. IV, год. 1807, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Друго одељење, књ. XII (Суботица: СКА, 1938), 613.

⁹ Ст[ојан] Бијелић, „Машићка буна“, *Врбаске новине* (7. мај 1933): 5.

¹⁰ Храбак, *Босна и Херцеговина у доба Првој српској устјанка*, 172.

¹¹ Р.[адослав] Р.[акић], „Сличице из крајишке прошлости, Јован Јанчић вођа побуне у Босни за време Карађорђева устанка“, *Врбаске новине* (2. фебруар 1937): 3.

¹² Васа Чубриловић, *Први српски устјанак и босански Срби* (Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон А. Д., 1939), 18.

током ове буне ухваћен и убијен,¹³ попом Јовом Турјачанином у Мотајици,¹⁴ ухваћеним у Славонији и убијеним,¹⁵ попом Гавром са Козаре,¹⁶ коме су Турци одрубili главу,¹⁷ као и архимандритом манастира Моштаница Венијамином Влајинићем,¹⁸ кога су Турци набили на колац.¹⁹

О насиљу турске власти над свештенством и њеним верницима, који су до краја 1809. године кулминирали на ширем простору Босанске Крајине, поп Димитрије Стојановић из Кнешпоља је извештавао горњокарловачког епископа Мојсија Миоковића (1770–1823) у Плашком. Према једном његовом извештају, Турци су у време гушења побуне православних Срба одрубili главе дванаесторици свештеника и стотини сеоских кнезова у близини бањолучке тврђаве.²⁰ По слому ове буне 1810. године, босански везир Ибрахим Хилми-паша (1808–1813), под оптужбом да су били њени организатори, ухапсио је на територији Босанске Крајине и бацио у травничку тамницу петорицу православних свештеника.²¹ Приближно у то време Турци су запалили недалеко од Бање Луке манастир Гомионицу²² („Ваведење Пресвете Богородице“, с почетка XVI века)²³ и опљачкали, спалили и срушили код Котор Вароши манастир Липље²⁴ („св. Никола“, с краја XV века).²⁵

Насиље над православним свештенством није престало ни по пропасти Првог српског устанка 1813. године. Штавише, оно је повећано у градишкој околини, поготово када су набијени на коље свештеници Гавро Кара-Петровић и Јован Карановић.²⁶ У Бањој Луци је 1816. године обешен Неофит Вукоје-

¹³ Р.[акић], „Сличице“, 3.

¹⁴ Храбак, *Босна и Херцеговина у доба Првој српској устјанка*, 218.

¹⁵ Чубриловић, *Први српски устјанак и босански Срби*, 125.

¹⁶ *Rastell Inspector Kottwitz — nepoznatom, Alt-Gradisca, den 28. März 1808, in Aleksa Ivić, „Dokumenti o ustanku Srba pod Karađorđem Petrovićem“, Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga Zemaljskog arkiva XXI–XXII (1920): 243.*

¹⁷ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788–1812* (Banjaluka: Institut za istoriju, 1992), 332.

¹⁸ Љилиана Шево, *Манастјири и цркве дрвнаре Бањолучке епархије* (Бања Лука: Библиотека Баштина, 1996), 48.

¹⁹ Храбак, *Босна и Херцеговина у доба Првој српској устјанка*, 217.

²⁰ *Démétrius Staujanowitz, curé — Мојсију Миоковићу, владици [горњо]карловачком у Плашком, Непознато, крај 1809, in Истиси из њариских архива, 505–506.*

²¹ J. Mittesser, Oberstlieutenant, oesterreichischer k. k. Consul.-dem kaiser-königlichen Herrn Feldzeugmeister und LandesCommandirenden Herrn Generalen Freyherrn von Simbschen, Travnik, den 14. Jenner 1810, in Ivić, „Dokumenti“, 397.

²² Шево, *Манастјири и цркве дрвнаре Бањолучке епархије*, 45.

²³ Зиројевић, *Цркве и манастјири на њодручју Пећке њаџријаршије до 1683. њодине*, 84.

²⁴ Аноним, „Православни манастјири сарајевске архидијецезе“, in *Шемајџизам њравославне миџройполије и архидијецезе Дабро-босанске за њодину 1883* (Сарајево: Земаљска тискара, 1883), 22.

²⁵ Зиројевић, *Цркве и манастјири на њодручју Пећке њаџријаршије до 1683. њодине*, 127.

²⁶ Павле Карано-Твртковић, „Додатак к њ србским њ споменницјма или кратко земљописаніе о Босни“, in Павле Карано-Твртковић, *Србски њ споменници или сџаре рисовулџ, дџиломе, њовелџ, и њношения босански, сербски, херцџевачки, далмајџински, и дубровачки кралџва, царева, данова, десџоџа, кнезова, војвода и власџелина, часть прва* (Бџоград: Типографіа Књажества Сербіе, 1840), XVIII.

вић, потпуно невин монах из оближњег манастира Гомионица.²⁷ Турцима су у то време били сумњиви и они свештеници који су, осим са српске, очекивали помоћ и са аустријске стране. Конзул у Травнику барон Јозеф Симбшен је на јесен 1817. сугерисао својој влади да се хришћанима помаже илегално, како на видело не би изашла њихова сарадња са свештеницима православне цркве. То би, према његовом мишљењу, и онако крајње сумњичавим Турцима добро дошло као повод да свештенство додатно прогоне и да га уцењују.²⁸

У току унутрашњих немира међу босанскокрајишким муслиманима 1820-их у Босанској Крајини, турске власти су код босанског владике Венијамина (1816–1835) све чешће инсистирале на смиривању нижег православног свештенства. Владика је у мају 1821. тим послом долазио у Босанску Крупу.²⁹ Свештеник из Церовљана, код суседне Босанске Градишке, поп Павле Карано-Твртковић, као владичин савременик осведочио се у његову доброту, нарочито када је након убиства цариградског патријарха и избијања Грчке буне 1821. године обесни босански везир Али Џелалудин-паша (1819–1822) „ударео на сјечу Србаља Бошњака, најглавнији[х] кнезова и попова којих је преко 165 погубио и више би било да није било митрополита Венијамина“.³⁰ Босански владика је ради доказивања верности Турском царству почетком јануара 1822. године највећи број свештеника натерао на поклоњење лично Џелалудин-паши у Травнику.³¹

Бањолучки првак Исмаил-ефендија Ђумишић, иначе присталица побуњеног антиреформисте Хусеин-капетана Градашчевића, 1831. године је у селу Раткову, недалеко од Кључа, извршио незапамћен злочин. Осим што је наредио да се усред тог села погубе једанаесторица српских старешина, на челу са старим кнезом Кочићем, он је једном од својих војника заповедио да сеоском попу Сими Кочићу сабљом одруби главу.³² И у другим деловима Босанске Крајине било је случајева насиља турских првака над православним свештеницима, који нису били директно повезани са овим муслиманским устанком. Кулин-капетан, син Мустај-бег капетана, обесио је 1832. године у Суваји код Босанског Петровца потпуно мирног попа Карана, деду касније познатијег попа Ђурађа Карановића.³³ Султану одани босански везир Кара-Махмуд Хамди-паша

²⁷ [Герман Јовановић], „Воведенски манастир Гомионица“, *Босанско-херцеговачки Источник* VIII/V (1891): 341.

²⁸ Arhiv Srednje Bosne, Travnik, Austrijski konzulat u Travniku, Korespondent Protokol, Travnik, Bosnien (1817–1818) — nema br. dok., *baron Simbschen–Das Geheime Hof und Staatskanzlei*, Travnik, 15 September 1817.

²⁹ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813–1826* (Banjaluka: Institut za istoriju, 1988), 259.

³⁰ Карано-Твртковић, „Додатак“, XVIII–XIX.

³¹ Архив Србије (= АС), Соколска нахија, фонд Књажевска канцеларија (= ФКК) XXVIII (1816–1838) — 42, *Петар Васић* — књазу Милошу Обреновићу, Берлина, 23. децембар 1821 (4. јануар) 1822.

³² Карано-Твртковић, „Додатак“, XVII–XVIII.

³³ Петар С. Иванчевић, „Поп Ђурађ Каран-Карановић, српски јунак и борац“, *Босанска вила* 19/XV (1900): 257.

(1832–1833) током Градашчевићевог покрета терао је свештенике да забране својим верницима да учествују у том рату.³⁴ Тако је због исказане верности свештеника из градишког краја, попа Карано-Твртковића, попа Даке Башића и попа Мила Витковића из Карајзоваца, везир Хамди-паша дозволио Србима у Лијевчу пољу да изграде цркву³⁵ и да обнове манастир Моштаницу, похарану у овом устанку.³⁶ Овај манастир је од обнове водио архимандрит Герасим Гојић, са рођеном браћом, протосинђелом Гаврилом и јеромонахом Стојаном.³⁷

„Верност“ православних свештеника градишког краја и Лијевча поља није била дугог века. У припремама неуспеле „поп Јовичине“ буне 1834. у околини Дервенте активног учешћа су узели и поп Карано-Твртковић, поп Симо Даниловић из Подградаца,³⁸ поп Томо Богдановић из Машића, калуђер Порфирије из Немановаца³⁹ и поп Витковић из Карајзоваца.⁴⁰ „Поп из Крајине“ (Карано-Твртковић — Б. Т.) још је у фебруару 1834. отишао у Босну, где је „[са]купи[о] бећаре потајно и набавља[о] оружје“ за покретање устанка.⁴¹ Будући да му је пасош лично издао кнез Милош Обреновић (1817–1839), поп Карано-Твртковић се слободно кретао преко границе на Дрини и долазио у Бању Луку.⁴² Његови људи су тада, уз поклич „за крст часни“, убили градског првака Химзагу Ђумишића.⁴³ Реакција турске власти је била жестока, услед чега је већина свештеника убијена или је морала побећи преко Саве у суседну Аустрију. Група муслиманских разбојника сакупљених из Бање Луке, Санског Моста, Мајдана, Каменграда, Приједора и Козарца, под вођством Мурат-бега Беширевића и Мехмед-бега Рустанбеговића, при повратку из Дервенте, у којој су угушили буну попа Јовице Илића, у осветничкој похари је опустошила већи број српских села, убивши око стотину Срба, међу којима неколико свештеника и Јосифа Башића, протојереја цркве у Липнику.⁴⁴ Такође су, на пример, као наивнијег, попа Даниловића, који је пребегав у Аустрију,

³⁴ Ahmed S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine* (Sarajevo: Orijentalni institut, 1996), 388.

³⁵ Карано-Твртковић, „Додатак“, XVIII–XIX.

³⁶ М. Костић, „Манастир Моштаница у Бос. Крајини“, *Босанска вила* 10/IV (1889): 156; Прото Сл.[авко] Вујасиновић, *Манастир Моштаница, монографија са 20 слика* (Бања Лука: Штампарија Браћа Јакшић, 1933), 30.

³⁷ Вујасиновић, *Манастир Моштаница*, 43.

³⁸ Драгослав Страњаковић, „Буна Срба хришћана у Босни 1834. године“, *Годишњица Николе Чујића* XL (1931): 151.

³⁹ Страњаковић, „Буна Срба хришћана у Босни 1834. године“, 154.

⁴⁰ Страњаковић, „Буна Срба хришћана у Босни 1834. године“, 124.

⁴¹ АС, Шабачка нахија (= ШН), ФКК XXXVII (1816–1839) — 683, *Сава Николић, Ђоко Сленић — књазу Милошу Обреновићу*, Шабач, 9 (21) фебруар 1834.

⁴² АС, Шабачка нахија (= ШН), ФКК XXXVII (1816–1839) — 691, *Пасош који је издао Милош Обреновић жићељу шабачком Павлу Карановићу до Байне Луке*, издат у Крагујевцу, 16 (28) фебруар 1834.

⁴³ Страњаковић, „Буна Срба хришћана у Босни 1834. године“, 136–37.

⁴⁴ Aleksa Ivić, „Buna derventskog popa Jovice Ilića (mart 1834)“, *Književni jug* III, № 1 (1919): 36–37.

позвали 1835. године да се врати у Босну, гарантујући му безбедност, да би га на превару погубили.⁴⁵

Пошто су се током лета 1840. године проширили гласови да се Срби припремају на устанак, турска власт је појачано надзирала свештенике. Прва комешања, у која је умешан један православни свештеник, већ су у јануару 1840. године забележена у Гламочу.⁴⁶ На северу Босанске Крајине, градишки трговац Јовица Љубојевић, који је на својој лађи превозио со из Београда, у јулу исте године заустављен је код Босанске Градишке, а затим ухапшен, претучен и послат мутеселиму у Бању Луку. Љубојевић је оптужен да су код њега нађена писма која су из Србије упућена свештеницима у Босни са позивом да подигну устанак.⁴⁷ Осим са турском влашћу, православно свештенство је исте године имало проблеме и са католичким прозелитизмом. Делегација Срба из Приједора приликом посете руском конзулу у Београду Герасиму В. Вашченку (1838–1843) жалила се на неке фратре који су православнима нудили заштиту Аустрије и римског папе у замену за њихов прелазак на католичанство.⁴⁸

Православних цркава у Босанској Крајини је четрдесетих година XIX века било веома мало. Оне су биле „убоге“, чак су се и неке неоправдано називале „манастирима“, као на пример црква у Липнику у долини реке Сане. Поп Карано-Твртковић је ову цркву убројао међу шест православних манастира у Босни (уз Гомионицу, Моштаницу, Рмањ, Свету Тројицу код Зворника и Озрен).⁴⁹ Консултујући се највероватније са Карано-Твртковићем, Вук Стефановић Караџић је у свом *Речнику* за Липник такође навео да је „манастир у Турској Хрватској (еуфемизам за Босанску Крајину — Б. Т.) у нахији Крупској“.⁵⁰ Обилазећи почетком 1840-их целу Босанску Крајину, фрањевац фра Иван Ф. Јукић имао је прилику да се лично увери како није била реч ни о каквом манастиру, већ о цркви дрвнари и кући у којој су живела три свештеника.⁵¹ Овакве цркве, као на пример црква дрвнара у Старом Мајдану, као и у већини парохија у којима црква није смела имати ни „чивиј[у] гвозден[у]“, највише су личиле на колибе.⁵² Тамо где није било ни цркве дрвнаре, свештеник би

⁴⁵ Карано-Твртковић, „Додатак“, XX–XXI.

⁴⁶ Владимир Стојанчевић, „Да ли је било политичке акције Србије у Босни за ослобођење од турске власти пре Гарашаниновог 'Начертанија'“, *Историјски часопис XIX* (1972): 166.

⁴⁷ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849* (Tešanj: Planjaj, 2006), 390.

⁴⁸ Радош Љушић, „Руски конзул Вашченко о приликама у Босни и Херцеговини крајем тридесетих и почетком четрдесетих година XIX века“, *Историјски часопис XXIX–XXX* (1982–1983): 331–32.

⁴⁹ Карано-Твртковић, „Додатак“, IX.

⁵⁰ Вук Стеф. [ановић] Караџић, *Српски рјечник исцумачен њемачкијем и латинскијем ријечи-ма* (Беч: Штампарија Јерменскога манастира, 1852), 329.

⁵¹ I.[van] E.[rano] Jukić Banjalučanin, „Putovanje po Bosni godine 1843“, *Kolo V* (1847): 17.

⁵² Dionizije Marinković: „Moji doživljaji“, prir. Vojislav Bogičević (Sarajevo: ANU BiH, 1966), 119. Ових дрвених православних цркава, без звона и звоника и са дрвеним или металним „клепали-

развио шатор или у крајњем случају изабрао место под крошњом дрвета само да би обавио службу.⁵³ Поп Карано-Твртковић сведочи: „цркве су ријетко по-сијане, и то по гдјекоја старинска, и тако гдје нема цркве свештеници разапну шатру, или изабери мјесто под каквим дрветом, те тамо служе службу божју, у посту ту скупљају народ и причешћују, па морају захвалити богу, ако на миру прођу, јер се често догађа да Турци зулумћари и по 50 до 100 нагрну на часну трпезу у путир лулу истресају, са антмосом нос бришу и зној утиру, силују жене...”⁵⁴ Српско православно свештенство се својим изгледом ни тада није нарочито разликовало од својих верника, простих сељака. Када је 1843. године фра Јукић посетио манастир Гомионицу, где је живело пет монаха, православног свештеника, како је могао да примети, само је „брада од два прста“ разликовала од обичног народа.⁵⁵

Ипак, утицај православног свештенства на духовност и развој српске народне свести у 1840-им годинама је, без сумње, остао незамењив, као и у ранијим временима.⁵⁶ Свештеници су били једини просветари,⁵⁷ политички

ма, било је у Босанској Крајини све до аустроугарске окупације — укупно 23. Седам цркава је потицало из XVIII века, док их је 16 изграђено током XIX века, Petar Momirović, „Drvene crkve zapadne Bosne“, *Naše starine* III (1956): 149–150. То су следеће цркве: у Шљивну код Бање Луке из 1756. године (ibid., 151), у Јаворанима код Котор Вароши из 1757. године (ibid., 154), у Романовцима код Босанске Градишке из 1812. године (ibid., 158), у Колима код Бање Луке из XVIII века (ibid., 159–160), у Крупи на Врбасу из XVIII века (ibid., 161–62), у Ракелићима код Приједора из 1856. године (ibid., 165), у Бусновима код Приједора из 1870. године, у Марићкој код Приједора из 1765. године (ibid., 168), као и у Малом Блашком код Бање Луке из XVIII века, Petar Momirović, „Dve drvene crkve u Bosanskoj Krajini“, *Naše starine* I (1953): 152–53, и у Јелићкој код Приједора из XVIII века (ibid., 156–157). У Живиницама код Котор Вароши егзистира црквица од 1850. године, „Протопрезвитерати“, in *Први Шемајнизам њавославне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за југину 1901* (Бањалучка: Издање и штампа књижаре С. Угреновића, 1903), 137. У Грабовици, такође код истог места, постоји црква из 1855. године (ibid., 139), у Доњем Раткову код Кључа из XVIII века (ibid., 145), у Саници код истог места од 1850. године (ibid., 147). Цркву у Шљивну су почетком XIX века водили монах Илија (Momirović, „Drvene crkve“, 151), поп Зарије и поп Михајло Кочић (ibid., 154). Цркву у Јаворанима је 1820-их водио поп Василије (ibid., 154–155) Млађеновић и поп Димитрије (ibid., 157). Цркву у Романовцима су средином XIX века водили поп Паво Бранковић и поп Михајло Новковић, а цркву у Колима почетком истог века поп Лазо Поповић (ibid., 159). У Малом Блашком почетком XIX века цркву су водили поп Димитрије Миосавић и поп Спасоје Враница, а нешто доцније Теофан Враница (Momirović, „Dve drvene crkve“, 156). Почетком претпрошлог века црквицу у Јелићкој водили су поп Илија Даменовић и поп Никола Јелић, а после њих поп Михаило Поповић, поп Глигорије, поп Стефан и поп Јосиф, док су од средине века то били поп Гавро, поп Никола и поп Тодор Јелић (ibid., 157).

⁵³ А[лберт] Старчевскиј, „Историческія и географическія замѣчания о Босніи“, *Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія* XLIV (1844): 120.

⁵⁴ Карано-Твртковић, „Додатак“, XVI.

⁵⁵ Jukić Banjalčanin, „Putovanje“, 18.

⁵⁶ Српске новине 56/14 (18. 6. 1847).

⁵⁷ Ami Boué, *La Turquie d'Europe ou observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle, la statistique, les moeurs, les coutumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'état politique de cet Empire*, Tome Troisième (Paris: Chez Arthus Bertrand, éditeur, 1840), 520.

представници и заштитници српског народа у Босанској Крајини. Тако је 1846. године „неколико хришћански[х] свештеника и кнезова отишло из Крајине (Босанске — Б. Т.) у Цариград на тужбу; да од зулума турског није могуће више у Босни становати, искали су одлакшање, или одпуст, да се могу иселити у другу државу...“ Осим тога, додатни, проблем свештеницима су представљале фанариотске владице. Тако је, према неким сведочењима, босански владика Игњатије I (1841–1851), иначе велики пријатељ бањолучког муслиманског првака Али-бега Џинића, у Босанској Крајини „мирију купи[о] од сваког женог човека и жене по цванцику; а ђака [није хтео] да запопи, докле му не да 1000–1500 гроша“.⁵⁸ Међутим, делегација из Босанске Крајине коју је са знањем босанског везира одвео на Порту један православни свештеник вратила се незадовољна. Саветовано јој је да све проблеме решава код босанског везира у Травнику, а који их је недуго затим затворио у травничку тамницу.⁵⁹

У време буржоаске револуције 1848. године српска влада је преко Загреба у аустријску Градишку послала избеглог свештеника из Босне, неког попа Јефту са српским пасошем на име „Јевстратије Поповић“. Он је агитовао код православних Срба у Босанској Крајини на устанак.⁶⁰ То је био један од разлога што је на пролеће те године велики број православних свештеника био „у подозрењу код Турака“ да буне рају. Услед тога бројни православни Срби су „у мртвом страху и да живот спасу на свим скелама пребегава[ли] у Цесарију (Аустрија — Б. Т.), старци, жене и деца“.⁶¹ На лажну вест из Босанског Брода упућену јула 1848. године бањолучком прваку Али-бегу Џинићу о томе да ће се на Рачи са три брода искрцати српски војници, бањолучки Турци су реаговали нападом, осим на угледне Србе и на њихово свештенство.⁶² Изузев што је онемогућавала подизање православне цркве у Приједору,⁶³ турска власт је у вези са овом конспирацијом 1848/1849. године месног свештеника Стевана Качавенду, иначе поверљиво лице српске владе,⁶⁴ затворила на годину дана у Травнику.⁶⁵ Тек изграђену православну цркву у Приједору су 16. априла 1850. године опљачкали и запалили побуњени муслимански антиреформисти, оптуживши за тај поступак Србе у овом граду.⁶⁶ Један од вођа антиреформиста, Цазињанин Кара Хоџа, идуће године је у Санској долини похарао и спалио цркву Светог Илије у Липнику.⁶⁷

⁵⁸ Новине читалишта београдског 41/I (10. 10. 1847).

⁵⁹ Српске новине 90/14 (14. 11. 1847).

⁶⁰ Јован Милићевић, „О Босни 1848. године“, *Историјски гласник* 1 (1973): 95–96.

⁶¹ *Novine dalm. herv. Slavonske* 43/XIV (4. 5. 1848).

⁶² Новине читалишта београдског 30/II (16. 7. 1848).

⁶³ Tugomir Alaupović, *Ivan Frano Jukić (1818.–1857.)* (Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1907), 48.

⁶⁴ АС, фонд Илије Гарашанина (1819–1874) — бр. 455, л. 4, бр. док. 234, Томо Ковачевић — Илији Гарашанину, Београд, 28. децембар 1847 / 9. јануар 1848.

⁶⁵ Српске новине 11/XVI (4. 2. 1849); Српске новине 9/XVII (21. 1. 1850).

⁶⁶ Српске новине 50/XVII (29. 4. 1850).

⁶⁷ Петар С. Иванчевић, „Нешто о манастиру у селу 'Липнику' (у протопрезвитерату Санског Моста)“, *Босанско-херцеговачки Источник* VIII/V (1891): 350.

Ескалација муслиманске нетрпељивости према православљу у Бањој Луци јула 1850. године кулминирала је убиством једног градског свештеника.⁶⁸ Побуњени муслимански противници реформи у Босанској Крајини, осим убијања и прогона недужних српских цивила, нападали су и православне цркве, а у њима: „што им није требало, као црквене одежде — то је подерано, вино и ракија проливена, куће многе, особито свештеничке из темеља срушене...“⁶⁹ У Бањој Луци,⁷⁰ осим што су убили пет калуђера,⁷¹ муслимански башибозуци су опљачкали и потпуно разорили „обиталиште православног епископа“ и друге српске куће⁷² и протерали из града православно „свештенство са многим христијанством“.⁷³ Сераскер Омер-паша Латас (1850–1852), по заузимању Бање Луке, одмах је наредио да се свим муслиманима који су учествовали „при разарању христијанске цркве у Бањој Луци разоре куће и да од тога грађевинског материјала поново сазидају цркву“.⁷⁴ Међутим, насиље над православним Бањолучанима и њиховим свештенством се наставило. Због супротстављања откупу трећине на јесен исте године „четири попа и 19 кнезова из Бањалуке [су] одведени у ропство у Сарајево“.⁷⁵ Наводно, кајмакам овог града послао је ову делегацију, састављену од бањолучких кнезова и свештеника, у Сарајево како би се изгладио неспоразум са муслиманским земљопоседницима, услед чега су сви били оптужени и затворени.⁷⁶

Током конфискације оружја од хришћана 1852. године турска власт је затворила бројне православне свештенике. Само у Старом Мајдану приведена су и послата у бихаћки, а потом у сарајевски затвор тројица свештеника — поп Јово Маринковић, поп Јаков Марјановић и поп Илија Поповић.⁷⁷ Један од највећих проблема са којим се Порта суочавала у то време било је питање верности православних у Босанском ејалету у случају рата Турске

⁶⁸ Србске новине 76/XVII (6. 7. 1850).

⁶⁹ Србске новине 31/XVIII (17. 3. 1851).

⁷⁰ У Бањој Луци је у то време постојала црква (дрвнара — Б. Т.) у бањолучком насељу Ребровац, која је, штавише, 1798. обновљена (Архив Републике Српске, Збирка оријенталних рукописа и докумената — бр. док. 26-1/2, *Молба за ђоуравак ђравославне цркве у селу Ребровац 1798. године*), а коју је пола века касније фра Иван Франо Јукић назвао „влашком црквом“, Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi* (Sarajevo: Svjetlost, 1953), 73. Бањолучки парох крајем 1830-их био је поп Трифун Кипић, Momirović, „Drvene crkve“, 162).

⁷¹ Србске новине 35/XVIII (27. 3. 1851).

⁷² Србске новине 36/XVIII (29. 3. 1851).

⁷³ Србске новине 37/XVIII (31. 3. 1851).

⁷⁴ Србске новине 44/XVIII (19. 4. 1851).

⁷⁵ Hristifor Bogdanović — Radivoju Radivojeviću (Tomi Kovačeviću), u Brodu, 8/20 go septembra 1851, in Ilija Kecmanović, „Izveštaji poverenika o prilikama u Bosni od 1848. do 1854. godine“, *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika BiH II/II* (1962): 284.

⁷⁶ Galib Šljivo, *Omer Lufti paša u Bosni i Hercegovini 1850–1852* (Tešanj: Planjax, 2007), 455.

⁷⁷ Dionizije Marinković: „Moji doživljaji“, 126.

са Русијом.⁷⁸ Наиме, Русија је и даље важила за заштитника свих православних у Турском царству,⁷⁹ чија је моћ да се супростави Турској била доста већа него пола века раније, за време царице Катарине II Алексејевне (1729–1796).⁸⁰ Зато је и сумњичење и хапшење свештеника због наводне панславистичке делатности била све чешћа појава. Под том оптужбом у бањолучком крају је 1852. године, осим неколико трговаца, било ухапшено и неколико српских свештеника.⁸¹ Сва ова сумњичења, прогони и хапшења дешавала су се годину пре него што су православни Срби у Бањој Луци добили од Порте ферман за изградњу православне цркве. Дозволу за градњу цркве те 1853. године добили су и Срби у Гламочу.⁸² Из тог времена је и црква дрвнара у Притоци код Бихаћа, коју је водио прото Филип Ковачевић.⁸³ Срби су успели да приближно у то време обнове и градску цркву у Приједору, коју је 1857. године први руски конзул Александар Ф. Гиљфердинг (1857–1859) назвао „старом“.⁸⁴

Положај православне цркве у наредном периоду додатно је отежаван, поготово у погледу слободног исповедања вере и поправке и подизања цркава са свим спољним симболима (крстови, звона — Б. Т.). Овоме би требало додати и већ традиционално непријатељско понашање фанариотских владика. Познато је да су грчке фанариотске владике показивале велику мржњу према својим верницима, као и да је под личним утицајем владике Прокопија „Византа“ (1851–1856), Портин комесар Ђамил-паша 1853. године православнима у Босанском ејалету формално забранио да се зову Србима, како су они себе одувек називали.⁸⁵

У Бањој Луци је почетком фебруара 1857. године у присуству владика из Мостара, Сарајева и Зворника одржана „свештеничка скупштина“, на којој је разматрана могућност побољшања стања православља у целом Босанском ејалету. Агент српске владе Нико Јовановић Окан тврди да је управо

⁷⁸ Valerian Krasinski, *Montenegro and the Slavonians of Turkey* (London: Chapman and Hall, 1853), 124.

⁷⁹ „Turkey and Christendom: An historical sketch of the relations between the Ottoman Empire the States of Europe“, Reprinted, with additions, from *Edinburgh review* № CLXXXIII (1854): 76–77.

⁸⁰ „Turkey and Christendom“, 79.

⁸¹ Душан Берић, *Усїанак у Херцеговини 1852–1862* (Билећа–Гацко–Бањалука: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2007), 219.

⁸² Gen. konsul Dr. D. Atanasković — Graf Buol-Schauenstein, Sarajevo am 21-ten April 1853, in Berislav Gavranović, *Bosna i Hercegovina od 1853.–1870. Godine. Građa, knj. IV, knj. 2.* (Sarajevo: Naučno društvo BiH, 1956), 48.

⁸³ Владимир Периновић, „Просвјетне и културне прилике у Бихаћкој области“, in *Краљ Пејшар у Босанској Крајини*, eds. Бошко Зељковић, Ђуро Бањац (Београд: Одбор за подизање споменика краљу Петру I — Ослободиоцу у Бос. Крупи, 1929), 32.

⁸⁴ А[лександр] Гиљфердинг, „Боснія въ началѣ 1858 года“, in А[лександр] Гиљфердинг, *Собрание сочинений, Боснія, Герцеговина и Старая Сербія*, Томъ третій (С. Петербургъ: Изданіе Д. Е. Кожанчикова, 1873), 287–88.

⁸⁵ Gen. konsul Dr. D. Atanasković — Graf Buol-Schauenstein, Sarajevo am 25-ten Februar 1853, in Gavranović, *Bosna i Hercegovina od 1853.–1870. godine*, 41–44.

тада поведена планска акција за покретање народа у Босанској Крајини на устанак.⁸⁶ Без сумње, највећа заслуга за укључивање већег броја свештеника у предстојећи устанак у Босанској Крајини припада Окану,⁸⁷ о чему су турска⁸⁸ и аустријска власт биле добро обавештене. Један загребачки лист проаустријске оријентације је у новембру 1857. писао како се међу сељацима у Босанској Крајини налазило више емисара српске владе, који су покрету давали политички карактер и усмеравали га у правцу ослањања на Србију. Када је турска власт за ово сазнала, похапсила је, поред бројних српских кнезова, и бројне свештенике.⁸⁹ У то време, на пример, „Куленовићи, ти по превасходству мучитељи христијански“ из Кулен-Вакуфа, чинили су највећа насиља над православним Србима и свештенством у петровачком крају. Пошто су на јесен 1857. године обесни Куленовићи за некакву крађу неправедно оптужили неког православног свештеника у Босанском Петровцу, тај несрећник је „без икаквог оклевања ухваћен и бачен у тавницу у Бихачу“.⁹⁰ Осим тога, све учесталија појава у Босанској Крајини били су насилни упади фанатизованих муслиманских верника у православне цркве и отимање са олатара светих ствари.⁹¹

Конзул Гиљфердинг, посетивши лета 1857. године манастир Моштаницу, посведочио је да је у дубичком крају већ увелико владало комешање међу Србима, поготово од када је на место толерантнијег месног мудира Саиб-ефендије постављен злокобни Кулен-Вакуфљанин Тахир-бег Куленовић. Прво што је нови дубички мудир на јесен исте године урадио било је затварање у бихаћки затвор тројице градских српских трговаца, осморице обичних грађана и потпуно невиног градског православног свештеника Тојаге.⁹² На вест да је у Кнешпољу крајем 1857. године побуну против турске власти подигао и водио „један виши православно свештеник“,⁹³ уследила је још већа хајка на православно свештенство и цркву у читавом том крају. Британски конзул Хенри А. Черчил (1856–1858) Гиљфердинга је сумњио без доказа за подстрекавање устанка, оптужујући га да је за тај посао неким православним свештеницима давао новац.⁹⁴ Протурски оријентисана англоамеричка литература је узроке устанка такође проналазила у постепеном подстицању на побуну православних од стране руских емисара.⁹⁵ Није далеко од истине да је Гиљфердинг заиста придавао већи значај улози нижег свештенства око организовања устанка у Босанској Крајини, пре свега што

⁸⁶ Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, 379.

⁸⁷ Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, 424.

⁸⁸ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1854–1860* (Landshut: Galib Šljivo, 1998), 434.

⁸⁹ *Српске новине* 23/XXIV (26. 2. 1857); Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, 416.

⁹⁰ *Српске новине* 98/XXIV (3. 9. 1857).

⁹¹ *Српске новине* 14/XXIV (5. 2. 1857).

⁹² *Српске новине* 125/XXIV (5. 11. 1857).

⁹³ Galib Šljivo, „О Bosanskoj Krajini u 1858. godini“, *Istorijski zbornik* 8 (1987): 54.

⁹⁴ Edin Radušić, *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici od 1857. do 1878. godine* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2013), 119.

⁹⁵ Oscanyan, *The Sultan and his People*, 424.

је у њима увиђао нескривен национални потенцијал и што су, иако необразовани, били „испуњени искреном преданошћу православљу и Русији“.⁹⁶

Гилфердинг је писао о бедном стању православља у Босни, наводећи да је у Босанском ејалету тада живело до 500.000 православних Срба, који су од богомоља имали тек око 50 црквица дрвнара. У Босанској Крајини, поред старих манастира Гомионице и Моштанице, биле су и нове и неосвећене сеоске цркvice у Јању (код Шипова — Б. Т.), Герзову (код Варцар Вакуфа — Б. Т.), Чипуљићу (код Бугојна — Б. Т.), Лепеници (код Прњавора — Б. Т.), Јасеници и Дабру (код Бихаћа — Б. Т.), Саници (код Кључа — Б. Т.), Приједору и још неколико мањих по забаченим селима. Црква у Босанском Петровцу била је нешто старија.⁹⁷ У петровачком крају постојала је у Колунићу још једна црквица, коју је бег Тахир Куленовић затворио током устанка 1858. године.⁹⁸

Означавајући свештенике у време Крајишког устанка 1857–1858. године за главне подстрекаче немира, специјални Портин изасланик Азис-паша прогонио их је широм Босанске Крајине.⁹⁹ Под оптужбом „да су хотели буну дићи“, уследило је хапшење неколико српских кнезова и свештеника Грдића из Везировца, који су затворени и мучени у Бихаћу.¹⁰⁰ Притисак на православно свештенство нарочито се осетио од почетка марта 1858. године, доласком на место босанског везира Кани Мехмед-паше.¹⁰¹ Да би умирили устанак Срба у Босанској Крајини, из Бање Луке су на главно устаничко жариште Кнешпоље упућена петорица православних свештеника,¹⁰² на челу са архимандритом Пајсијем Ескићем.¹⁰³ Тада је и међу странцима општеприхваћен став био да су православни српски свештеници главни предводници устанка.¹⁰⁴ На тај начин су, према речима Васиља Поповића: „у аграрни програм српских сељака унели национално-политичке елементе њихови заштитници: свештеници и православно парохијско свештенство“.¹⁰⁵

Један од устаничких вођа, Ристо Јеић, почетком августа 1858. са неколицином сабораца послао је руском цару Александру II Николајевичу (1855–1881) једну представку, у којој је изнео податак о спаљивању током устанка

⁹⁶ Ибрахим Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима (1856–1878)* (Сарајево: Веселин Малеша, 1988), 202.

⁹⁷ Гилфердинг, „Боснија“, 287–88.

⁹⁸ *Србске новине* 56/XXVI (12. 5. 1859).

⁹⁹ Васиљ Поповић, *Аграрно ишћање у Босни и шурски нереди за време реформног режима Абдул Меџида (1839–1861)* (Београд: САН, 1949), 262.

¹⁰⁰ *Србске новине* 131/XXIV (19. 11. 1857).

¹⁰¹ Поповић, *Аграрно ишћање у Босни*, 217–18.

¹⁰² Šljivo, „О Bosanskoј Krajini“, 56.

¹⁰³ Ст[ојан] Бијелић, „Прва кнезополска буна“, *Врбаске новине* (31. мај 1933): 5.

¹⁰⁴ Душан Берић, „Мишљење једног француског дипломате о стању Турског царства и европске политике у време Велике источне кризе 1875–1878“, *Зборник Мајице српске за историју* 49 (1994): 165.

¹⁰⁵ Поповић, *Аграрно ишћање у Босни*, 91.

у Босанској Крајини, поред 180 српских села, два православна манастира и 14 православних цркава.¹⁰⁶ Турци су у знак одмазде према побуни дубичких Срба још средином јула 1858. године спалили манастир Моштаницу¹⁰⁷ и православну цркву у поткозарском селу Козарац,¹⁰⁸ а њихове свештенике протерали преко Саве у суседну Аустрију.¹⁰⁹ У Босанској Крајини су спаљене следеће цркве: једна у Липнику у Санској долини, једна на Читлуку, једна код Костајнице, по једна у Свињуху, Бушевићу и Ивањској код Босанске Крупе и две у Рујишкој код Босанског Новог. Бројни свештеници су ухапшени, тучени и бачени у сарајевски затвор. Најгоре од свих је прошао свештеник из Дубовика код Босанске Крупе поп Синђел Тиодосић. Пошто је обријан, канџијан и тучен кундацима пушака, бачен је у ланцима у сарајевски казамат. Злочин над овим свештеником био је већи тим пре што су Турци његову мајку, старицу од 80 година, заједно са ћерком јединицом, запалили у кући.¹¹⁰

ЗАКЉУЧАК

За више од пола века, у периоду од Првог српског устанка 1804. године до слома Крајишке буне 1859. године, српско православље је на ширем простору Босанске Крајине било најчешћа мета напада фанатизованих муслиманских војника. Након Првог српског устанка запаљене су бројне цркве и два „симбола српске националности“ у Босанској Крајини, манастири Липље (XV век) и Гомионица (XVI век) и убијено је на десетине православних свештеника. Насиље над свештенством и православним богомољама настављено је уочи поп Јовичине буне 1834. године и током ње, као и немира узрокованих антиреформским побунама муслимана 1840-их и 1850-их година. Највећа ескалација насиља над српским православљем десила се у време Крајишке буне 1858. године, када је велики број нижих парохијалних свештеника стао на чело борбе против турске власти. Након слома ове последње буне обесни Турци су запалили и оскрнављивали два манастира и четрнаест цркава, одређен број свештеника ухапсили, те убили и протерали у суседну Аустрију.

¹⁰⁶ *Представители целого народа боснийского (Христо Ейч, Йовица Ковачевич, Иовета Милитинович, Вид Ромич и Перо Вранеш) — Александру II, Босния 3 августа 1858 г., in Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия 1850–1864, документы* (отв. Ред. Юрий А. Писарев, Милорад Экмечич) (Москва: Наука, 1985), 196–197.

¹⁰⁷ *Србске новине* 86/XXV (29. 7. 1858); Шево, *Манастири и цркве дрвнаре Бањолучке епархије*, 48.

¹⁰⁸ *Србске новине* 81/XXV (17. 7. 1858).

¹⁰⁹ *Србске новине* 82/XXV (19. 7. 1858).

¹¹⁰ *Србске новине* 56/XXVI (12. 5. 1859).

НЕОБЈАВЉЕНА АРХИВСКА ГРАЂА

- Архив Републике Српске, Бања Лука.
- Архив Србије, Београд.
- Архив Средње Босне, Травник.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Гильфердинг, А[лександр]. „Боснія въ началѣ 1858 года.“ In Гильфердинг, А[лександр]. *Собрание сочинений, Боснія, Герцеговина и Старая Сербія*, Томъ третій, 279–328. С. Петербургъ: Издание Д. Е. Кожанчикова, 1873.
- *Dionizije Marinković: „Moji doživljaji“*, prir. Vojislav Bogićević. Sarajevo: ANU BiH, 1966.
- Ivić, Aleksa. „Dokumenti o ustanku Srba pod Karađorđem Petrovićem.“ *Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga Zemaljskog arkiva XXI–XXII* (1920): 1–538.
- Ивић, Алекса. *Списи бечких архива о Првом српском устанку*, књ. IV, год. 1807. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Друго одељење. Књ. XII. Суботица: СКА, 1938.
- *Исјиси из њариских архива (Грађа за историју Првога српскога устанка)*, прикупио Михаило Гавриловић, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Друго одељење. Споменици на туђим језицима. Књ. I. Београд: СКА, 1904.
- Kecmanović, Ilija. „Izveštaji poverenika o prilikama u Bosni od 1848. do 1854. Godine.“ *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika BiH II/II* (1962): 251–291.
- *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия 1850–1864, документы*, отв. ред. Юрий А. Писарев, Милорад Экмечич. Москва: Наука, 1985.
- „Протопрезвитерати.“ In *Први Шемањизам љавославне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за јодину 1901*, 100–209. Бањалука: Издање и штампа књи-жаре С. Угреновића, 1903.

ШТАМПА

- *Novine dalm. hèrv. slavonske*, Zagreb (1848).
- *Новине чиијалиишиа деоїрадскої*, Београд (1847, 1848).
- *Србске новине*, Београд (1847, 1849, 1850, 1851, 1857, 1858).

БИБЛИОГРАФИЈА

BIBLIOGRAPHY

- Аноним. „Православни манастири сарајевске архидијецезе.“ In *Шемањизам љавославне митрополије и архидијецезе Дабро-босанске за јодину 1883*, 15–24. Сарајево: Земалска тискара, 1883.
- Берић, Душан. „Мишљење једног француског дипломате о стању Турског царства и европске политике у време Велике источне кризе 1875–1878.“ *Зборник Митице српске за историју* 49 (1994): 161–69.

- Берић, Душан. *Устџанак у Херцеговини 1852–1862*. Билећа–Гацко–Бањалука: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2007.
- Бијелић, Ст.[ојан]. „Машићка дуна.“ *Врбаске новине* (7. мај 1933).
- Бијелић, Ст.[ојан]. „Прва кнежопољска дуна.“ *Врбаске новине* (31. мај 1933).
- Вујасиновић, Прото Сл.[авко]. *Манастир Моштианица, монографија са 20 слика*. Бања Лука: Штампарија Браћа Јакшић, 1933.
- Екмечић, Милорад. *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку 1492–1992*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Зиројевић, Олга. *Цркве и манастири на подручју Пећке епархије до 1683. године*. Београд: Историјски институт, 1984.
- Иванчевић, Петар С. „Нешто о манастиру у селу 'Липнику' (у протопрезвитерату Санског Моста).“ *Босанскохерцеговачки Источник* VIII/V (1891): 349–50.
- Иванчевић, Петар С. „Поп Ђурађ Каран-Карановић, српски јунак и борац.“ *Босанска вила* 19/XV (1900): 257–59.
- [Јовановић, Герман]. „Воведенски манастир Гомионица.“ *Босанско-херцеговачки Источник* VIII/V (1891): 336–41.
- Карано-Твртковић, Павле. „Додатак к србским споменницима или кратко земљописанје о Босни.“ In Карано-Твртковић, Павле. *Србски споменици или старе рисовулѣ, дипломе, повелѣ, и сношения босански, сербски, херцеговачки, далматински, и дубровачки кралѣва, царева, банова, деспота, кнезова, войвода и властелина, часть прва, I–XXIII*. Београд: Типографија Княжества Сербіе, 1840.
- Караџић, Стеф.[ановић] Вук. *Српски рјечник илустриран немачкијем и латинскијем ријечима*. Беч: Штампарија Јерменскога манастира, 1852.
- Костић, М. „Манастир Моштаница у Бос. Крајини.“ *Босанска вила* 10/IV (1889): 155–57.
- Љушић, Радош. „Руски конзул Вашченко о приликама у Босни и Херцеговини крајем тридесетих и почетком четрдесетих година XIX века.“ *Историјски часопис* XXIX–XXX (1982–1983): 327–38.
- Милићевић, Јован. „О Босни 1848. године.“ *Историјски гласник* 1 (1973): 89–110.
- Милићевић, Милан Ђ. *Поменик знаменијих људи у српској народа новијега доба*. Београд: Српска краљевска штампарија, 1888.
- Периновић, Владимир. „Просвјетне и културне прилике у Бихаћкој области.“ In *Краљ Петар у Босанској Крајини*, eds. Бошко Зељковић, Ђуро Бањац, 30–38. Београд: Одбор за подизање споменика краљу Петру I — Ослободиоцу у Бос. Крупи, 1929.
- Поповић, Васиљ. *Ајрано ишћање у Босни и њурски нереди за време реформног режима Абдул Меџида (1839–1861)*. Београд: САН, 1949.
- Р[акић], Р[адослав]. „Сличице из крајишке прошлости, Јован Јанчић вођа побуне у Босни за време Карађорђевог устанка.“ *Врбаске новине* (2. фебруара 1937).
- Старчевскиј, А.[лберт]. „Историческія и географическія замѣчания о Босні.“ *Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія* XLIV (1844): 95–120.
- Стојанчевић, Владимир. „Да ли је било политичке акције Србије у Босни за ослобођење од турске власти пре Гарашаниновог 'Начертанија'.“ *Историјски часопис* XIX (1972): 165–84.

- Страњаковић, Драгослав. „Буна Срба хришћана у Босни 1834. године.“ *Годишњица Николе Чуйића* XL (1931): 122–69.
- Тепић, Ибрахим. *Босна и Херцеговина у руским изворима (1856–1878)*. Сарајево: Веселин Маслеша, 1988.
- Храбак, Богумил. *Босна и Херцеговина у доба Првој српској устџанка*. Бањалука: Институт за историју, 2004.
- Чубриловић, Васа. *Први српски устџанак и досански Срби*. Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон А. Д., 1939.
- Шево, Љиљана. *Манастџири и цркве дрвнаре Бањолучке епархије*. Бања Лука: Библиотека Баштина, 1996.
- Alaupović, Tugomir. *Ivan Frano Jukić (1818.–1857.)*. Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1907.
- Aličić, Ahmed S. *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*. Sarajevo: Orijentalni institut, 1996.
- Boué, Ami. *La Turquie d'Europe ou observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle, la statistique, les mœurs, les coutumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'état politique de cet Empire*, Tome Troisième. Paris: Chez Arthus Bertrand, éditeur, 1840.
- Gavranović, Berislav. *Bosna i Hercegovina od 1853.–1870. Godine*. Града, књ. IV, књ. 2. Sarajevo: Naučno društvo BiH, 1956.
- Ivić, Aleksa. „Buna derventskeg popa Jovice Ilića (mart 1834).“ *Književni jug* III, № 1 (1919): 26–37.
- Jukić Banjalučanin, F.[rano] I.[van]. „Putovanje po Bosni godine 1843.“ *Kolo* V (1847): 3–23.
- Jukić, Frano Ivan. *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*. Sarajevo: Svjetlost, 1953.
- Krasinski, Valerian. *Montenegro and the Slavonians of Turkey*. London: Chapman and Hall, 1853.
- Momirović, Petar. „Drvene crkve zapadne Bosne.“ *Naše starine* III (1956): 149–72.
- Momirović, Petar. „Dve drvene crkve u Bosanskoj Krajini.“ *Naše starine* I (1953): 151–62.
- Oscanyan, C.[hristopher]. *The Sultan and his People*. New York: Derby & Jackson, Cincinnati: H. W. Derby & Co., London: Sampson Low, Son & Co., 1857.
- Radušić, Edin. *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici od 1857. do 1878. godine*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2013.
- „Turkey and Christendom: An historical sketch of the relations between the Ottoman Empire the States of Europe.“ Reprinted, with additions, from *Edinburgh review* № CLXXXIII (1854): 1–94.
- Šljivo, Galib. „O Bosanskoj Krajini u 1858. godini.“ *Istorijski zbornik* 8 (1987): 37–62.
- Šljivo, Galib. *Bosna i Hercegovina 1788–1812*. Banjaluka: Institut za istoriju, 1992.
- Šljivo, Galib. *Bosna i Hercegovina 1813–1826*. Banjaluka: Institut za istoriju, 1988.
- Šljivo, Galib. *Bosna i Hercegovina 1827–1849*. Tešanj: Planjax, 2006.
- Šljivo, Galib. *Bosna i Hercegovina 1854–1860*. Landshut: Galib Šljivo, 1998.
- Šljivo, Galib. *Omer Lufti paša u Bosni i Hercegovini 1850–1852*. Tešanj: Planjax, 2007.

BRATISLAV TEINović

Museum of Republic of Srpska

bratislav.teinovic@muzejrs.com

THE SUFFERING OF SERBIAN ORTHODOXY IN BOSNIAN KRAJINA 1806–1859

Summary: The paper discusses suffering and persecution of the Serb Orthodox clergy in Bosanska Krajina during the restless years of the First Serbian Uprising and the Jančić's Rebellion from 1806 to 1809, anti-reformist Muslim resistance in 1832, the Priest Jovica's Rebellion in 1834 and the uprising in Krajina in 1858. During these years, a number of churches had been destroyed or set on fire and many priests had been killed. Most of these events took place in Bosanska Krajina, where priests from Bosanska Dubica, Bosanska Kostajnica, Bosanska Gradiška, Prijedor, Banja Luka, Bihać, Bosanski Petrovac and Glamoč took active participation in the uprising activities. For over half of the century, from the First Serbian Uprising in 1804 until the failure of the uprising in Krajina in 1859, Serb Orthodox priests and churches on the wider territory of Bosanska Krajina had been frequently targeted by the zealous Muslim army. After the First Serbian Uprising, many churches had been set on fire, including the two „symbols of the Serbian nationality“ in Bosanska Krajina, monasteries Liplje from the 15th century and Gomionica from the 16th century, and dozens of priests killed. Oppression over the clergy and destruction of churches continued during the Priest Jovica's Rebellion in 1834 and riots caused by the Muslim rebellion against reforms in the 1840s and 1850s. The violence escalated during the Krajina Uprising in 1858 when many lower ranked priests took places of leaders in the fights against the Turkish rule. After the final rebellion had failed, the enraged Turks set on fire and desecrated two monasteries and 14 churches and arrested, killed or expelled to Austria certain number of priests. ► *Keywords:* Orthodox church, priests, uprisings, Bosanska Krajina, Serbs, Turks.